

Чубучна О. В.

к.е.н., завідувач кафедри суспільних наук

Автомобільно-дорожній інститут

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

В статті розглянуто концепції трансформації однієї соціально-економічної системи господарювання в іншу з точки зору соціальної справедливості. Визначені ознаки соціальної справедливості. Проаналізовано результати застосування різних концепцій у формуванні економічної політики різних держав. Досліджені причини успіху чи провалів соціально-економічної політики урядів, що застосовували розглянуті концепції. Зроблені висновки стосовно створення справедливої системи господарювання.

Ключові слова: соціально-економічна політика, соціальна справедливість, концепція трансформації, шокова терапія, градуалістська концепція, інституційний підхід.

Постановка проблеми. Становлення в Україні економіки ринкового типу потребує визначення власного шляху розвитку в світовій цивілізації. Для цього потрібна наукова концепція ефективної економіки, яка визначала б спрямованість інтересів всіх суб'єктів господарювання на досягнення кінцевої мети їх діяльності – забезпечення добробуту всього населення, що і буде базою для побудови соціально справедливого суспільства.

Справедливість як один з найважливіших принципів організації суспільства являє собою міру рівності чи нерівності в життєвому стані різних соціальних груп населення. Вона виявляється через баланс інтересів

суспільства, його соціальних прошарків і кожного його члена. Однак суттєві відмінності у стані соціальних груп (соціальних страт) населення приводять до багатоманітності соціальних інтересів, які в реальному житті часто не співпадають, а іноді навіть суперечать один одному, породжуючи соціальну напругу.

Соціальна справедливість не може існувати як поза об'єктивних критеріїв суспільних відносин, так і поза оцінок людей, що сприймають форми нерівності як справедливі чи несправедливі. При цьому такі оцінки не є пасивними, а виступають могутнім імпульсом підкорення об'єктивних процесів суб'єктивному впливу людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генетичні ознаки такої соціальної сфери, яка забезпечує соціальну справедливість, на наш погляд, влучно виклав О. Головінов: «Якщо виходити з поняття людського суспільства як сукупності буття індивідуальних суб'єктів, їх відносин один з одним і з об'єктами навколишнього середовища, то соціальну сферу можна визначити як цілісну підсистему суспільства, що породжена об'єктивною потребою у безперервному виробництві, яке задовольняє соціальні потреби населення для відтворення людських ресурсів і відносин» [1, с.258]. Для України зокрема генетичними ознаками можуть вважатися як ті, що були сформовані за соціалістичних умов життя (досить стала соціальна сфера), так і ті, що утворилися сьогодні за умов ринку (платність соціальних послуг та система пільг).

Формування цілей статті. В умовах переходу від планової економіки до ринкової задачі соціальної політики повинні будуватися на генетичній основі, оскільки соціальна справедливість соціалістичного періоду сприймалася більшістю працездатного населення, пенсіонерів, молоді як дійсна справедливість, що мала втілення у зростанні доходів населення через поступове зростання заробітної плати, стипендій, пенсій, різноманітних пільг і виплат із суспільних фондів споживання (СФС) з одночасним зниженням цін, комунальних тарифів тощо.

Виклад основного матеріалу. З таким поглядом значної частини населення постсоціалістичної країни слід рахуватися, проте, одночасно формується новий (ринковий) світогляд молодшого покоління на справедливість через так звану ринкову свободу, ринкову рівновагу та демократію.

Закінчення перехідного періоду знаменувало встановлення в економіці багатоманітних форм власності та типів господарювання. І хоча поки що суттєвого економічного ефекту така метаморфоза не принесла, вона все ж має потенційні можливості надалі, стала основою формування змішаної економіки, забезпечила національній економіці світову тенденцію руху до постіндустріального суспільства та нової економіки.

Відзначимо, що під час перебудови планово-командної економіки і переходу до ринкових відносин сформувалися принаймні три концепції відносно трансформації однієї соціально-економічної системи в іншу.

Концепція шокової терапії вважає інструментами формування ринку та антиінфляційної політики лібералізацію цін, різке скорочення державних витрат і досягнення бездефіцитного бюджету. Вона заснована на ідеях монетаризму, сучасного варіанту ліберальної ринкової теорії і розроблена представниками неокласичного напрямку (М. Фрідмен, Дж. Стинглер та ін.).

Ця концепція передбачає орієнтацію переважно на приватну власність і механізм вільного ринкового саморегулювання економіки (зокрема проведення політики «дорогих грошей»), на іноземні інвестиції, здійснення швидкої лібералізації цін та лібералізації зовнішньої торгівлі (без раціонального поєднання з політикою протекціонізму), визнання держави лише як адміністративного апарату управління, на скорочення соціальних витрат держави, соціальну диференціацію суспільства, акцентує увагу перш за все на досягненні фінансової стабілізації.

Монетаризм виходить з того, що ринок є найефективнішою формою економічної діяльності, що він здатний до самоорганізації. Теорія суспільного вибору стверджує, що держава очолюється певними силами, які зацікавлені

зберегти свій соціальний статус і тому не допускають автономного функціонування економіки. Концепція шокової терапії виходить з досвіду перехідних економік, який доводить, що господарюючі суб'єкти в ринковому середовищі створюють ринкові норми та інститути без втручання держави (товарні біржі, посередницькі фірми, приватні фірми та банки і т.п.). Але ж одночасно можна виходити із можливості утворення та сталого існування інститутів, які руйнують економіку (неефективні форми виробництва і торгівлі, кримінальні структури тощо). За таких умов політика лібералізації повинна доповнюватися заходами підтримки ринкових інститутів державою, хоча б з позиції самих монетаристів: головними завданнями держави є підтримка сталої фінансової системи, стабільної грошової одиниці та боротьба з інфляцією.

Фінансова політика уряду під час шокової терапії спрямована на забезпечення жорстких бюджетних обмежень, що повинні замінити м'які бюджетні обмеження, які притаманні соціалізму. Жорстке бюджетне утворення означає, що підприємства можуть витратити лише ті гроші, що заробили самі, не сподіваючись на отримання коштів від держави. Що ж стосується зубожіння населення після різкого подорожчання життя, то монетаристи вважають, що період високих цін краще пройти швидко, ніж розтягувати стабілізацію на довгі роки. Ця концепція надає лише загальні рекомендації країнам, що знаходяться у періоді перехідної економіки, незалежно від того, на якому рівні соціально-економічного розвитку знаходиться та чи інша країна. Автори цієї концепції посилаються на ідею А. Сміта про сукупний добробут суспільства, який може статися лише за максимально сприятливих умов діяльності окремих індивідуумів, дрібних приватних підприємців, які переслідують власні інтереси. І в цьому сукупному добробуті він не визнавав ролі великого капіталу і великого підприємництва.

Концепція шокової терапії відома також під назвами «Big Band» («великий удар», «великий ривок», «великий стрибок») або «Bitter Pill» («гірка таблетка») і базується на максимізації кількості радикальних перетворень досить короткого часу. Така позиція заснована на ортодоксальному сценарії

макроекономічної стабілізації, коли ліквідація (або хоча б мінімізація) дефіциту бюджету та проведення жорсткої грошово-кредитної політики при зафіксованій національній грошовій масі або обмінного курсу валюти здійснюється швидко. Успіх залежить від політичної стабільності. Вперше ця концепція на ділі була пристосованою до реформування економіки Західної Німеччини після другої світової війни. Нових прихильників вона знайшла в постсоціалістичній Польщі та в різних варіантах була реалізованою і в інших країнах, у тому числі частково і в Україні.

Накопичений досвід проведення швидких реформ свідчить, що він привів до значного зниження рівня життя більшості населення, яке викликане спадом виробництва, зростанням цін, скороченням реальних доходів. Таке явище прихильниками шокової терапії досліджується як трансформаційний спад, або трансформаційна криза, і причиною спаду вважають не метод шокової терапії, а крах старої економічної системи. Прибічники цієї концепції вважають шокову терапію справедливим шляхом переходу до ринку, оскільки, на їх думку, всі попередні негативи долаються швидко, і їх можна перетерпіти заради позитивів, що несе ринок.

Між тим, метод шокової терапії не може вважатися універсальним, оскільки його використання може здійснюватися лише за критичного стану економіки. Концепція, що базується на перевагах індивідуального егоїзму та індивідуальних цінностей, які панували у попередніх століттях, а в решті-решт на домінуванні біологічної сутності людини є не тільки не гуманною за суттю, а й несправедливою за визначенням. Розуміння «справедливості» прихильниками шокової терапії С. Мочерний і А.Устенко називають антигуманним. Вони виходять з того, що сучасна людина не є просто фактором виробництва, а містить в собі діалектичну єдність людини-працівника і людини-власника, що обумовлює її статус як «людини економічної» і «людини соціальної» у правовій, політичній сферах, у сфері культури як активного представника нації [2,с.18-19].

На відміну від неокласиків, автори так званої градуалістської (повільної) концепції трансформації вважають за справедливе поступове впровадження часткових реформаторських перетворень та їх поетапне заглиблення. Концепція трансформації за основну мету має стабілізацію виробництва. Причому усвідомлюється тривалість наданого процесу виробництва і можливість забезпечення у необхідному обсязі внутрішніх інвестицій в економіку, зміну структури сукупного попиту та пропозиції, створення умов для соціальної адаптації населення. Навіть низький рівень рентабельності вважається переважним порівняно з падінням обсягів виробництва. Ця концепція не передбачає тотальної приватизації та необачної лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, скорочення соціальних витрат і віддає перевагу колективним цінностям.

Градуалізм є економічною концепцією, яка передбачає проведення повільних, послідовних реформ та відводить державі головну роль у реформуванні ринкових відносин. Прихильники цієї концепції вважають, що для створення ринку держава повинна поступово замінювати акценти планово-командної економіки ринковими відносинами. На думку градуалістів, це зможе пом'якшити процеси перетворення і уникнути різкого зниження виробництва та життєвого рівня населення.

Класичним прикладом країни поступового реформування є Китай. Хоча КНР належить до соціалістичної країни посттоталітарного типу, китайський досвід є настільки вдалим, що може бути взірцем для інших постсоціалістичних країн. Не може бути випадковим той факт, що сучасна світова фінансово-економічна криза за великим рахунком обійшла китайську економіку, в якій не зафіксовано спаду соціально-економічного розвитку (не зважаючи на екологічні катаклізми). А за підсумками розвитку країн ООН за 2009 рік Китай посів друге місце за основними показниками економічного розвитку, випередивши Японію.

Цінність китайської моделі міститься у тому, що керівництву Китаю вдалося сполучити реформи із швидкими темпами зростання економіки. Зауважимо, що досягти такого поєднання завжди важко, оскільки під час реформ переналагодження економічних механізмів зазвичай приводить до збоїв у виробництві, збоїв у фінансовій системі, соціальній сфері та падінню життєвого рівня населення.

Успіх китайських перетворень пов'язаний з наявністю значної кількості дрібних підприємців у місті і на селі. Зняття обмежень на індивідуальну трудову діяльність на початку 80-х рр. дозволило досить швидко поживити торгівлю, сільське господарство та дрібне виробництво, що в свою чергу надало поштовх для більш великих підприємницьких структур, які володіли капіталом для подальшого поширення реформ. Значну роль відіграло залучення іноземного капіталу через вільні економічні зони (ВЕЗ), комерціалізація державних підприємств та політична стабільність.

В цьому ж напрямі діють і такі фактори.

По-перше, на початку реформ китайські вчені розробили науково обґрунтовану програму ринкових перетворень, а уряд чітко додержувався цієї програми, яку було схвалено на Третньому Пленумі ЦК КПК у жовтні 1984 року. Постанову «Про реформу господарської системи» та подальший розвиток реформ і зміни до Програми теж приймалися на основі рекомендацій вчених. Цього не було ні в Україні, ні в Росії (якщо не брати до уваги утопічну програму 500 днів).

По-друге, в Китаї поки що немає руху до політичної демократії та пов'язаного з нею зіткнення інтересів і думок, а зберігається влада Комуністичної партії.

По-третє, Китай, завдяки своїй національній та культурній гомогенності суспільства не має проблем національного сепаратизму та протиріч між Центром і регіонами. Такий стан суттєво відрізняється від ситуації в Україні. Отже в нашій державі китайський досвід в цілому відтворити неможливо, хоча деякі елементи можливо було б використати. Китайські і російські дослідники вважають, що безпрецедентні успіхи економіки Китаю є однією з найважливіших подій світової економіки останніх десятиріч, китайським економічним дивом. І це за умов екологічних катаклізмів.

Слід виділити ще один, інституційний підхід, що акцентує увагу на необхідності інституціональних змін в суспільстві, які передбачають еволюційні трансформаційні процеси не тільки в базисних відносинах

(відносинах власності), а й в законодавчій діяльності держави та суспільних організацій, звичках тощо. Окремі теоретики інституціоналізму (Д. Норт) за основну соціальну зміну вважають приватизацію. На думку неоінституціоналістів, саме держава повинна контролювати справедливий підхід до процесу приватизації та інших інституційних перетворень, оскільки в постіндустріальному суспільстві головною метою повинен бути всебічний розвиток людини як особистості, а XXI століття проголошено ними століттям людини, в якому «людина соціальна» стане над «людиною економічною» [3; 4].

Узагальнюючи досвід реформ КНР, чимало вчених (В.Тарасевич [5], В. Папава [6], Хао Хайбінь [7] та інші) дійшли висновку, що вибір концепції трансформації залежить від вихідних умов, тобто вихідного стану справ в країні. Але за будь-якого варіанту проведення реформ має значення сила державних інститутів, тобто здатність держави після розпаду старих органів управління та створення нових здійснювати обрану соціально-економічну політику. Це справедливо для градуалістської, ліберальної та інституціональної концепцій, за якими держава повинна контролювати дотримання регулюючих «правил гри».

Висновки. Отже, на тлі критики політики шокової терапії та монетаризму є можливості альтернативного вибору державою для реальних дій градуалістської концепції повільної трансформації (за досвідом КНР), інституційного підходу (зміни не тільки в базисних відносинах власності). Аналіз показав, що в Україні поки що не сформовано наукової платформи для визначення сталої соціально-економічної політики.

Формування системи соціальної справедливості в Україні повинно відбуватися на генетичній основі, ознаками чого можуть вважатися як ті, що були сформовані за соціалістичних умов життя (досить стала соціальна сфера), так і ті, що створилися сьогодні за умов ринку (платність соціальних послуг та система пільг). Період постсоціалістичного розвитку потребує дотримання загальносвітової тенденції соціальної орієнтації економіки, яка передбачає: зростання державних витрат у ВВП (за законом А. Вагнера); посилення

перерозподільних процесів щодо доходів; гальмування механізмів диференціації доходів і поляризації суспільства; демократизацію відносин власності; поєднання державних і приватних інвестицій в людський капітал; залучення найманих працівників до прийняття управлінських рішень і контролю за їх виконанням тощо.

На сьогодні сформувалося декілька моделей соціального ринкового господарства, які розрізняються не тільки величиною ВВП у розрахунку на одного жителя, а й частиною національного доходу, яка перерозподіляється через державний бюджет і становить так званий загальнонаціональний соціальний фонд. На практиці, за будь-якої моделі тенденція до зростання державних витрат гальмується, по-перше, іншими макроекономічними процесами, які не завжди співпадають із соціальними цілями, по-друге, діалектичним протиріччям: з одного боку, держава відіграє роль рятувальника за тяжких умов економіки, з іншого – зростання впливу держави приводить до певної деформації державних витрат. І за таких обставин генетичні ознаки соціальної справедливості діють вельми слабко чи не діють зовсім.

Таким чином, поєднання планово-централізованої системи соціальної справедливості із ринковим механізмом господарювання є доцільним.

Соціалізм, звільнений від викривлень, може забезпечити ту соціальну справедливість, про яку споконвіку мріяли трудящі. За таких обставин людина стає наймогутнішою продуктивною силою, яка здатна надати небачене прискорення соціально-економічного розвитку суспільства. До критеріїв соціалістичної справедливості можна віднести: звільнення людей від експлуатації; рівний доступ до засобів виробництва і результатів праці; панування відносин товариського співробітництва і взаємодопомоги; перетворення людини у вищу цінність суспільства; всезагальність і право на працю; гарантії в одержанні роботи за фахом.

Система забезпечення соціальної справедливості за ринкових умов відповідає світовій диференціації соціальних прошарків населення (сімей) за законами ринку. Вона не забезпечує соціальної справедливості більшості

населення країни, яке потребує соціального захисту, а несправедливість не спроможна подолати навіть державні соціальні трансферти.

Список використаної літератури

1. Головінов О.М. Державний сектор сучасної економіки: теоретико-методологічний аспект. Монографія. - Донецьк: 2010. – 396 с.
2. Мочерний С., Устенко А. Людина і закони її розвитку // Економіка України. – 2004. - №10. – С. 17-26.
3. Гайдай Т.В. Теорія інституційних змін Д.Норта та проблеми перехідних економік //Наукові праці ДонНТУ. – 2010.- Сер.економічна.- Вип.38-1. - С.50 – 55.
4. Нуреев Р.М. Цивилизационный подход: резервы институционального анализа //Научные труды ДонНТУ.- 2010.- Серия экономическая.- Вып. 38-1. - С.5-18.
5. Тарасевич В. О философии и методологии фундаментальной экономической науки // Экономическая теория.- 2007.- №1. - С.100-108.
6. Папава В. О Теории посткоммунистической трансформации экономики // Общество и экономика. – 2000. - № 7. – с. 61 – 77.
7. Хао Хайбинь. Особенности социальной политики КНР в современных условиях //Социальная экономика. - 2005. - №3-4. – Харьков: ХНУ им. В.Н.Каразина. – С. 125-138.

ЧУБУЧНА А. В. СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВОСТЬ В ТРАНСФОРМАЦІОННІЙ ЕКОНОМІКІ

В статті розглянуті концепції трансформації однієї соціально-економічної системи господарювання в іншу з точки зору соціальної справедливості. Визначено ознаки соціальної справедливості. Проаналізовані результати застосування різних концепцій в

формировании экономической политики разных государств. Исследованы причины успеха или провалов социально - экономической политики правительств, применявших рассмотренные концепции. Сделаны выводы о создании справедливой системы хозяйствования.

Ключевые слова: социально - экономическая политика, социальная справедливость, концепция трансформации, шоковая терапия, градуалистская концепция, институциональный подход.

CHUBUCHNA A. V. SOCIAL JUSTICE IN TRANSITIONAL ECONOMY

The article discusses the concept of transformation of one socio-economic management system to another in terms of social justice. Signs of social justice are identified. The results of using different concepts in shaping economic policies of different countries are analyzed. The reasons for the success or failure of socio-economic policies of governments are investigated. Conclusions about the creation of a fair economic system are made.

Keywords: socio-economic policy, social justice, the concept of transformation, shock therapy, a gradual concept, institutional approach.